

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՅՑԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՏՈՄԱՐԻ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅՈՑ ՕՐԱՅՈՒՅՑԸ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵԾ
ԹՎԱԿԱՆԸ

Այս շարքի նախորդ հոդվածում [1] տեսանք, որ Հայոց Մեծ Թվականը սկսվել է հուլյան տոմարով 553 թվին: Այն ստեղծված է եղել, իբրև հռոմեականին նման մի անշարժ օրացույց, և տարեսկիզբն էլ եղել է հունվարի մեկը: Հայոց Մեծ Թվականի ըսկըպենավորման տարում հունվարի մեկին համապատասխանել է հայոց ահեկի ԻԵ (25)-ը: Այս թվականի առաջին 532 տարիների եկեղեցական տոների օրերը որոշվել են այդ իսկ նպատակի համար կապված ՀԼԲ բոլորակով: Եթե այժմ նայենք Անանիա Շիրակացու կապմած ՀԼԲ բոլորակին, կարող ենք միայն հիանալ դրա պարզությամբ և ըստուգությամբ: Սակայն, չնայած այդ բոլորակի շատ դյուրին ու հասկանալի լինելուն, այդուհանդերձ մինչև դրա ավարտվելն արդեն հայոց մոտ տոմարական խառնաշփոթ էր առաջացել: Պատճառն, անշուշտ, կարող էր լինել ոչ թե կապմած աղյուսակի սխալը, այլ այդ աղյուսակի սխալ ընկալումն ու կիրառումը: Մյուս կողմից, սակայն, նայելով հիշյալ ՀԼԲ բոլորակին, այսօր կարելի է վարմանալ, թե ինչպե՞ս էր հնարավոր այն թյուր ընկալել: Վերջինս շա՛տ պարզ է թյուրիմացության տեղիք տալու համար: Ուրեմն, սխալի պատճառը պետք է որոնել դրանից դուրս: Ինչպես նախորդ հոդվածում տեսանք, Հայոց Մեծ Թվականի բոլոր տարիները սկսվել և ավարտվել են հուլյան օրացույցի տարի-

ների հետ մեկտեղ, և տարեսկիզբ է դիտվել հունվարի մեկը: Սակայն, ի հակադրություն դրան, հայոց ամսակարգը սկսվում է նավասարդով¹: Իսկ նավասարդի մեկը հռոմեական (կամ մի այլ անշարժ օրացույցի) որևէ ամսաթվի հետ կայուն կերպով կապված չէր և 1460 տարում շրջում էր հուլյան տարվա բոլոր ամսաթվերի վրայով: Բացի այդ, «նավասարդ» բառի ստուգաբանությունը ևս [2] վկայում է, որ այդ ամիսը ոչ միայն ամսակարգի, այլև տարվա սկիզբը պետք է լիներ: («Նաւասարդ» նշանակում է նոր տարի, ամանոր): Նշենք նաև, որ նավասարդը որպես տարեմուտ դիտվել այնքան սովորական և այնքան բնական է եղել հայոց մոտ, որ տակավին մեր օրերում ևս դա առիթ է տալիս հայոց տոմարի թյուր մեկնությունների: Այս հանգամանքը հուշում է, որ Հայոց Մեծ Թվականի սխալ ընկալման ու կիրառման պատճառը հարկ է կապել նավասարդով սկսվող ամսակարգի հետ: Որպեսզի պարզ ու մանրամասն կապված տոմարը թյուր ընկալվեր, անհրաժեշտ էր մի վտրավոր գործոնի առկայությունը, այնպիսի մի գործոնի, որն ավելի ապդու լիներ տոմարական հաջիվներով պեղովողների համար, քան ՀԼԲ բոլորակի

¹ Հայոց ամսակարգը, որ իր 12 ամիսներով և հինգ ավելյաց օրերով միասին պարունակում է 365 օր, Հայոց Մեծ Թվականը ներկայացնող Անանիա Շիրակացու ՀԼԲ բոլորակում չի դիտվում իբրև տարի: Մեծ Թվականի տարվա միջին տևողությունը փաստորեն 365,25 օր էր, և տարեմուտը կապված չէր նավասարդի հետ:

ստույգ թվերը: Այդպիսի գործոն կարող էր լինել, թերևս միայն դարավոր արմատ ունեցող ավանդույթը՝ տարեմուտը կապել նավասարդի հետ: Իսկ այդ տեսակ ավանդույթը կարող էր հիմնված լինել միմիայն որոշակի օրացուցային համակարգի վրա, այնպիսի մի համակարգի, որի տարեմուտը նավասարդի մեկն է: Հայոց մոտ այդպիսի օրացուցային համակարգի գոյությունն ապացուցելու համար փաստերի պակաս բնավ չի պահանջում: Կարելի է նշել նավասարդով սկսվող ամսակարգը, «Նաասարդ» բառի ստուգաբանությունը, նավասարդն իբրև տարեմուտ դիտելու ավանդույթը հայոց մոտ, որ հարատևել է մինչև մեր օրերը: Որպես այդ ավանդույթի մի հետևանքը, կարելի է նշել նաև Մեծ Թվականի սխալ մեկնաբանումը Անանիա Շիրակացու հետևորդների կողմից: Բացի այդ, ասվածի օգտին է վկայում նաև այն, որ ԺԱ դարում Հովհաննես Իմաստասերը, կարգավորելով ու բարեփոխելով հայկական օրացույցը, տարեմուտն անշարժ կապեց նավասարդի մեկի հետ՝ համարելով դա ամենաճիշտը մեր բնիկ օրացույցից ելնելով:

Հաջվի առնելով վերևում ասվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ մինչև Մեծ Թվականին անցնելը հայոց մոտ գործածական է եղել մի օրացույց, որի տարեմուտը նավասարդի մեկն է եղել²: Ինչպիսի՞ն է եղել այս օրացույցը. շարժական, թե՛ անշարժ ամսակարգով: Ըստ Հ. Ղ. Ալիշանի [3], մեր նախնիքն ունեցել են երկու տարբեր տոմարական համակարգ. մեկը՝ շարժական, մյուսը՝ անշարժ ամսաթվերով³: Այն, որ շարժական օրացույց իրոք եղել է լայնորեն օգտագործվել է, կասկածից վեր է: Հապացույց դրան կարելի է հիշել թեկույզ առկա տոմարական խառնաշփոթը, որի պատճառը հենց դա պետք է լինի: Այդ է վկայում նաև մեր 365-օրյա ամսակարգն իր 12 երեսուցօրյա ամիսներով և հինգ ավելաց օրերով: Նշենք նաև, որ ՀԼԲ բոլորակը

կապմելիս այս կարգը թողնվել է անփոփոխ:

Մնում է անշարժ օրացույցի հարցը: Այստեղ ամեն ինչ այնպես պարզ չէ, ինչպես նախորդ դեպքում: Բանն այն է, որ դրա գոյությունը և՛ հաստատելու, և՛ ժխտելու համար առկա են մի շարք հանգամանքներ, որոնք կարող են կռվանների դեր կատարել: Նախ նկատի առնենք հոգուտ անշարժ օրացույցի գոյությանը խոսող հանգամանքները: Առաջինը հիշենք վարգացած երկրագործության առկայությունը Հայաստանում քրիստոնեության մուտքից դեռևս շատ դարեր առաջ: Երկրագործական պետքերի համար հարկ էր ունենալ մի անշարժ օրացույց, որ հնարավոր լիներ ճիշտ որոշել վար ու ցանքսի և այլ հողագործական աշխատանքների ստույգ ժամանակը: Շարժական օրացույցն այս նպատակին ծառայել չէր կարող: Սա անշուշտ այսպես է, սակայն նախ և առաջ նկատենք մի փոքր մանրամաս: Բանն այն է, որ այս դեպքում արդեն անշարժ օրացույց ասելով, պարտադիր չէ նկատի ունենալ հուլյան օրացույցը կամ դրա նման մի այլ օրացուցային համակարգ: Ըստ էության տվյալ խնդրի համար կարևորն է արևադարձային տարվա տեվողության հնարավորին չափ ճիշտ որոշումը: Այդ դեպքում հնարավոր կլինի հուսալի միջոց գտնել երկրագործական պետքերի համար անհրաժեշտ օրերը որոշելու: Եվ իրոք, նման օրինակ մենք տեսնում ենք հին եգիպտացիների մոտ: Նրանք ևս, հայոց պես, օգտագործել են 365-օրյա տարիներով շարժական օրացույց, բայց իրենց երկրագործական աշխատանքների ժամանակը որոշել են առաջնորդվելով երկնային լուսատուներով: Նրանց համար անվարան առաջնորդ էր երկնակամարի ամենապայծառ աստղը՝ Շնիկը (կամ Շնաստղ, որ է α Մեծ Շան, Sirius), որի արեգակնային ամբարձումը բավարար ճշտությամբ համընկել է ամառային արևադարձի օրվա հետ [4]: Եթե Եգիպտոսի բարձր վարգացած երկրագործության պահանջները բավարարվել են առանց անշարժ օրացույցի, միայն աստղերի դիտումներով, ապա այդ բանը հնարավոր կլինի անել նաև այլ վայրերում: Ավելացնենք, որ Հայաստանում ևս վարգացման բարձր աստիճանի վրա է եղել աստղագիտությունը. դրա վկաներն են թեկույզ միայն Հայկական ՍՍՀ տարածքում գտնված աստղագիտական բնույթի բազմաթիվ ժայռապատկերները: Այսպիսով, տեսնում ենք, որ քննարկված հանգամանքը չի կարող կռվան դառնալ հոգուտ անշարժ օրացույցի գոյության:

Որպես երկրորդ հանգամանք՝ նշենք հայոց նախաքրիստոնեական տոները. դրանց մեջ կային այնպիսիք, որոնք կարելի էր կա-

² Հայտնի է, որ Մեծ Թվականի ընդունումից առաջ, մինչև հուլյան 552 թվականը հայերը օգտագործել են Անդրեաս Բյուզանդացու կազմած երկուհարյուրամյա աղյուսակը: Սակայն խոսքը վերաբերում է ոչ թե դրան, այլ մեր բնիկ օրացույցին, որն օգտագործվել է դրանից առաջ և, անկախ այդ աղյուսակից, հարատևել է առնվազն մինչև Հայոց Մեծ Թվականի ընկրկնավորումը:

³ Շարժական տոմար ասելով այստեղ հարկ է հասկանալ 365-օրյա տարիով օրացույց, որի տարեմուտը չորս տարին մեկ փոխվում է հուլյան տոմարի համեմատ: Իսկ անշարժ տոմար ասելով պետք է նկատի առնել հուլյան տոմարի նման մի համակարգ, ուր չորս տարին մեկ նահանջի օր է մուծվում, և տարվա միջին տևողությունը դառնում է 365,25 օր:

տարել միայն տարվա որոշակի եղանակին: Վերևում նշված ձևով հնարավոր կլիներ այս տոնակատարությունների ժամանակը ևս որոշել: Հետևաբար սա նույնպես չի կարող կովան դառնալ անշարժ օրացույցի օգտին:

Մնում է թերևս ամենածանրակշիռ հանգամանքը: Դա է դարի մեր թարգմանական գրականության մեջ օտար ամսանունների թարգմանության առկայությունն է: Բավական թիվ օրինակներ կան, որոնց մեջ օտար անշարժ ամիս-ամսաթվերից հետո դրված են դրանց համապատասխան հայկականները: Սա, անշուշտ, մտածել է տալիս, որ, եթե մեր հանճարեղ թարգմանիչները օտար անշարժ ամիսների կողքին դրել են հայկականները, նշանակում է հայկականները ևս եղել են անշարժ: Այսպես ստիպված պիտի լինեինք մեր մեծագույն երախտավորներին մեղադրել տգիտության մեջ: Փորձենք քննել այս կետը մի փոքր ավելի մանրամասնորեն: Նախ նկատենք, որ հիշյալ թարգմանական գրականության մեջ տրված օտար և հայ ամսանունների վուգադրումները միարժեք չեն: Տարբեր տեղերում տարբեր վուգադրումներ են նշվում: Հետաքրքիր է, որ ժամանակին դա նկատել և այդ մասին նշել է նաև Հովհաննես Իմաստասերը ([5], էջ 261): Բացի այդ, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ առկա վուգադրումները բոլորն էլ կազմված են բավական տարօրինակ ձևով. տրված է օտար ամսանունը և ապա, որպես դրա բացատրություն, գրված է «որ է» և հայկական ամսանունը: Տարօրինակ ենք համարում, քանի որ նույն թարգմանիչները Աստվածաշնչի այլ հատվածներում թարգմանել են նույնիսկ երկնային լուսատուների և համաստեղությունների ու աստղակույտերի անունները և բոլոր դեպքերում պարզապես օտարալեզու անունների փոխարեն դրել են հայկականը, առանց տալու բնագրային անունները: Եվ միայն ամիսների դեպքում է, որ տեսնում ենք այսպիսի պատկեր՝ իրար կողքի դրված և՛ բնագրայինը, և՛ հայկականը: Բացի այդ, գիտենք, որ Աստվածաշունչը թարգմանվելուց հետո լրիվ վերանայվել է Ս. Սահակ Պարթևի կողմից: Ուստի, պետք էր սպասել ամբողջ թարգմանության միակերպության, որ սակայն այս դեպքում չի դիտվում: Արժե հիշել Եսթերի գրքում եղած այդօրինակ թարգմանությունները, որոնք, չնայած բոլորն էլ նույն գրքի մեջ լինելուն, նույնիսկ իրար հետ չեն համաձայնում: ԺԱ զբլիսի 2-րդ համարում կարդում ենք. «...յառաջնում աուր ամսոյն Ադարայ, որ է հայերեն Արեգ...», այսինքն՝ ադար ամսի մեկը եղել է հայոց արեգ ամսվա դիմաց: Իսկ նույն գրքի Ը գլխի 9-րդ համարում կարդում ենք. «...յա-

ռաջնում աուրն յամսեանն Նիսան՝ որ է Արեգ...», որը հնարավոր չէ համաձայնեցնել նախորդի հետ: Իրոք, եթե այստեղ ադարը և նիսանը թարգմանված են որպես ասորական ամսանուններ, ապա անհամաձայնությունն այն է, որ ասորական ադար ամիսը 31 օր է պարունակում, ուստի դրա և նիսանի առաջին օրերի միջև 31 օր կա, և բնականաբար այդ երկու ամիսների սկիզբները չեն կարող միաժամանակ լինել հայոց արեգ ամսի դիմաց: Եթե թարգմանված են իբրև եբրայական ամիսներ, ապա նկատենք, որ և՛ ըստ Անանիա Շիրակացու [6], և՛ ըստ Հովհաննես Սարկավագի ([5], էջ 165), այդ ամիսների միջև կան ավելյաց հինգ օրերը, ուստի դրանց սկիզբներն իրարից բաժանված են 35 օրով և դարձյալ չեն կարող միևնույն արեգ ամսի դիմաց լինել: Այս բոլորը մտածել է տալիս, որ նշված բոլոր վուգադրությունները արվել են ոչ թե թարգմանիչների կողմից, այլ արտագրությունների ժամանակ արված ընդմիջարկություններ են: Բնական է, որ թարգմանվելուց հետո հայերեն Աստվածաշունչը շատ արագ բավաճցվել է: Հենց այս սկզբնական արտագրությունների շրջանում էլ, ամենայն հավանականությամբ տարբեր արտագրող գրիչների կողմից, արվել են հիշյալ ընդմիջարկությունները՝ որպես բացատրություններ, տարբեր ժամանակներում: Այսպիսով, տեսնում ենք, որ անշարժ օրացույցի օգտին վկայող անառարկելի կովաններ չըկան:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ հանգամանքներ կան ընդդեմ անշարժ օրացույցի: Նշենք նախ, որ եթե այդպիսի մի օրացուցային համակարգ եղած լիներ, ապա սպասելի էր, որ դրա մասին վկայություններ հասած լինեին գոնե մինչև Անանիա Շիրակացին: Սակայն վերջինս ոչինչ չգիտե այդպիսի օրացույց գոյության մասին: Ավելին. գիտենք, որ նա ինքն է ձեռնամուխ եղել այդպիսի օրացույց ստեղծելու գործին [7]: Եթե Շիրակացու առաջ եղած լիներ անշարժ օրացույց, և ինքն էլ իմանար դրա մասին, ապա նորն ստեղծելու փոխարեն անկասկած կմտածեր վերականգնել եղածը: Հույժ կասկածելի է, որ Շիրակացուց ավելի քան չորս դար հետո ապրած Հովհաննես Իմաստասերին հասնեին փաստեր, որոնք Շիրակացուն հասած չլինեին: Ավելի խելամուտ է մտածել հակառակը. շատ բաներ հայոց հին օրացույցի մասին, որ Անանիա Շիրակացու ժամանակ դեռևս հայտնի էին, արդեն մոռացված ու կորսված են եղել նրանից չորս դար հետո: Թերևս դրանով էլ կարելի է բացատրել այն ինքնավատահոությունը, որով Հովհաննես Սարկավագը «վերականգնում» է հայոց հին օրա-

ցույցը: Նրա համար հիմնական կռիվներն եղել են դարի թարգմանական գրականության մեջ եղած զուգահեռությունները, որոնց մասին վերնում խոսեցինք⁴: Բացի այդ, հայոց ամիսների մասին խոսելով, Անանիա Շիրակացին իր տոմարական աշխատության խՖ գլխում [8] գրում է. «Իսկ մարգաց և հարաւանց, զոր այժմ ահկի կոչեն, այս ի գործոց անուանեցան, զի ընդ այն ժամանակս ամառնային էին սոքա»: Այսինքն՝ երևում է, որ այս տողերի հեղինակը քաջ գիտակցել է, որ հայոց ամիսները տարվա եղանակների վրա պտույտ են գործել սկսած հայոց օրացույցի հենց սկզբնավորումից, քանի որ «ընդ այն ժամանակս» ասելով այստեղ ի նկատի է առնվում հայոց տոմարի ստեղծման ժամանակը (տե՛ս [8]): Ի վերջո նշենք նաև Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը: Եթե Շ դարի սկզբում մեր թարգմանիչներն ունենային մի անշարժ հայկական օրացույց, ապա անկասկած օտար ամսանունների փոխարեն կոնսերվացիոն հայկականները՝ ելնելով այդ անշարժ օրացույցից: Սակայն, ինչպես վերևում տեսանք, այդպիսի բան չի եղել, և եղած բոլոր բացատրական զուգահեռությունները հետագայում արված ընդմիջարկություններ են:

Ամբողջ ասվածն ի մի բերելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ անշարժ ամսակարգով օրացույց հայոց մոտ քննարկվող ժամանակաշրջանում չի եղել: Այսինքն՝ հայոց օրացույցը եղել է 365-օրյա հաստատուն տարիով ու չարժուտ տարեսկզբով, և տարեսկիզբն էլ չորս տարում մեկ օր առաջ է անցել հուլյան օրացույցի համեմատությամբ: Բնականաբար հայոց տարեմուտն էլ, որ նավասարդի մեկն էր, նույնպես չորս տարին մեկ օր առաջ անցնելով հուլյան օրացույցից, 1460 տարում կշռջեր տարվա բոլոր օրերի վրայով: Այստեղ սակայն առաջանում է մի այլ հարց: Ինչպես գիտենք, հեթանոս հայոց տոներից Վարդավառը միջոտ տոնվել է նավասարդի տոնից միայն մի քանի օր տարբերությամբ: Իսկ նավասարդը փոփոխական լինելու դեպքում Վարդավառն էլ այդպիսին կլիներ և, փոփոխվելով, ի վերջո ձմռանը կհանդիպեր: Բայց, ինչպես գիտենք, Հայաստանի պայմաններում ձմռանը Վարդավառ տոնել հնարավոր չէ: Արժե հիշել նաև, որ հենց Վարդավառ բառն իսկ իր իմաստով հուշում է, որ պետք է գործ ունենանք ամառային տոնի հետ: Որ-

պես ամենագեղեցիկ վկայություն այդ մասին, կարող ենք հիշել Գրիգոր Նարեկացու հանձարեղ քերթվածը. «Գոհար վարդն...»: Այսինքն՝ Վարդավառը, հետևաբար նաև նրանից միայն մի քանի օրով տարբերվող նավասարդի տոնը, կատարվել են ամռանը: Ահա այստեղ է, որ արժե մեկ էլ հիշել հին եգիպտացիներին: ԶԷ՝ որ նրանք ևս մեծաշուք տոնակատարությամբ են նշել իրենց կենսատու գետի՝ Նեղոսի տոնը, որ կատարվել են միջոտ ամառային արևադարձի օրը (կամ դրան մոտ մի օր): Ընդ որում դա տոնվել է անկախ այն բանից, թե սույն օրն իրենց օրացույցով ինչ ամիս և ամսվա ինչ օր է եղել: Ուստի, զարգացնելով վերևում ասվածը, կարող ենք եզրակացնել, որ հայոց Վարդավառը, հետևաբար նաև նրա հետ սերտորեն կապված նավասարդի տոնը, տոնվել է ամառվա մեջ խիստ որոշակի մի օր: Թե ինչ կերպ է որոշվել այդ օրը, կփորձենք պարզել այս շարքի հաջորդ հոդվածում, իսկ առայժմ ամփոփենք արված դատողություններն ու հետևությունները:

Ի մի բերելով եզրակացությունները՝ ստանում ենք այսպիսի պատկեր: Հայոց օրացույցը իր սկզբնավորման ժամանակից նեթ եղել է 365-օրյա հաստատուն տարիներով և փոփոխական տարեսկզբով մի համակարգ: Նշենք, ի դեպ, որ, հակառակ իր տարեմուտի փոփոխական լինելուն, այսպիսի համակարգը լուրջ առավելություն ուներ բավմաթիվ այլ օրացուցային համակարգերի նկատմամբ, դա նրա ծայրահեղ պարզությունն էր՝ տարիների հաստատուն տևողությունը և բոլոր ամիսներում օրերի քանակի հավասարությունը (30 օր): Իսկ պարզության շնորհիվ դրա օգտագործումը դառնում էր չափազանց դյուրին: Հենց այս առավելությունների համար է, որ մինչև Ն. Կոպենհեյկոսը եվրոպական աստղագիտության մեջ կիրառվել է այդ նույն կառուցվածքն ունեցող մեկ այլ օրացույց՝ եգիպտականը: Հակառակ օրացուցային ամսամուտերի և տարեմուտերի փոփոխական լինելուն, հեթանոս հայերն ունեցել են իրենց անշարժ տոները, որոնց օրերը որոշվել են երկնային լուսատուների դիտումների միջոցով: Դրանով էլ բավարարվել են հեթանոսական կրոնի պահանջները օրացույցի նկատմամբ: Հետագայում, սակայն, 301 թ. քրիստոնեության պետական կրոն հռչակվելով, փոխվում են օրացույցի նկատմամբ եղած պահանջները: Նոր կրոնը նոր պահանջներ ուներ, որոնց, բնականաբար, հին օրացույցը բավարարել չէր կարող: Ահա այս պայմաններում հայոց մոտ ստեղծվում է մի նոր օրացուցային համակարգ, որը փաստորեն նոր կրոնի պահանջմունքի պատվաստն էր հին օրա-

⁴ Կարելի է մտածել նաև, որ Հովհաննես Իմաստասերը նավասարդի մեկը օգոստոսի տասնմեկի հետ է կապել, որպեսզի այդ կերպ պահպանի թարգմանական գրականության մեջ եղած զուգահեռությունների մոտիվությունը գործածվող օրացույցին:

ցույցի վրա: Ստեղծվում է հայոց ավանդական ամսակարգով, բայց արդեն քրիստոնեության պահանջներին համապատասխանող մի խառնածին համակարգ՝ Հայոց Մեծ Թվականը, որի տարին, ինչպես տեսանք, ուներ 365,25 օր միջինացված տևողություն: Այս համակարգի ամենալուրջ թերությունն այն էր, որ այստեղ գործածվող ամսակարգը ի սկզբանե ստեղծված էր մի այլ տոմարի համար (որն ուներ 365-օրյա հաստատուն տարի), իսկ Ջ դարից այդ նույն ամսակարգով փորձում էին հաշվել ըստ հուլյան 365,25-օրյա տարիների: Այստեղից էլ, բնականաբար, առաջանում է տոմարական մեկ արդեն հայտնի խառնաշփոթը: Սա, անշուշտ, վկայում է, որ հնարավոր չէր թեկուզև ամենահեղինակավոր ժողովի որոշմամբ փոխել ժողովրդի հապարամյա արմատ ունեցող պատկերացումը իր օրացույցի մասին: Հետագայում, միայն հայոց ամսակարգի մեջ փոփոխություն մտցնելով, Հովհաննես Սարկավազը կարողացավ այդ ամսակարգը անշարժացնել: Իսկ նրա կատարած փոփոխությունն այն էր, որ մոծվեց նահանջի օր, որ չորս տարին մեկ դրվում էր մեհեկան և արեգ ամիսների միջև: Դրանով արեգի մեկը միշտ մնաց հուլյան տոմարի մարտի իննի դիմաց: Իսկ նահանջի օրը չորս տարին մեկ դրվում էր մարտի ութի դիմաց: Չարմանալի է, որ այս մասին իշխող կարծիքն այն է, թե նահանջի օրը մոծվել է ավելաց հինգ օրերից հետո, նավասարդի մեկից առաջ [9, 10]: Ինչպես ցույց է տալիս Հովհաննես Իմաստասերի կազմած խառնախորանը ([5], էջ 159), նավասարդից առաջ ոչ մի նահանջի օր չկա, իսկ մեհեկան ամսի վերջի դիմաց նշված է. «Հայք պառելորդ նահանջին աստ դնեն»: Նահանջի օրվա այսպիսի դիրքը նաև շատ տրամաբանական է: Հուլյան տոմարով նահանջի օ-

րը դրվում է փետրվարի 28-ի և մարտի մեկի միջև, այդ երկու ամիսների արանքում: Մարտի մեկին ամենամոտ ամսամոտն էլ, ըստ սարկավազակիր կարգի, արեգ ամսինն է: Ուստի, որպեսզի հուլյան և սարկավազակիր օրացույցների նահանջից առաջացող զուգընթացության խախտումը նվազագույնը լինի, հարկ էր նահանջի օրը մոծել հենց արեգ ամսից առաջ, մեհեկանի վերջից հետո: Այս կերպ առավելագույն չափով մեծացել է հուլյան և սարկավազակիր օրացույցների զուգընթացությունը:

Ամփոփելով՝ տեսնում ենք, որ հայոց մոտ մինչև ԺԱ դարը անփոփոխ հարատևել է հնավանդ 365-օրյա ամսակարգը, որը, հակառակ իր տարբեր մեկնություններին ու կիրառություններին, եղել է մեր հնագույն պարզ ու գեղեցիկ օրացույցի վկան:

1. Գ. Բրուտյան, «Էջմիածին», 1983 թ., Ը, էջ 41:
2. Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, 1977 թ., Գ հատոր, էջ 435:
3. Հ. Ա. Ալիշան, Յուդիկը հայրենեաց հայոց, հատոր առաջին, Վենետիկ, 1920, էջ 72—79:
4. E. J. Bickerman, Chronology of the Ancient World, London, 1968, p. 40—43.
5. Ա. Գ. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը, Երևան, 1956:
6. Ա. Գ. Աբրահամյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944, էջ 116:
7. Յովհաննես Դրասխանակերտցի, Պատմություն հայոց, Տիֆլիս, 1912, էջ 92:
8. Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն և տոմար, Երևան, 1940, գլուխ ԽԲ, էջ 75:
9. Հ. Ս. Բադալյան, Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970, էջ 82:
10. Բ. Ե. Թումանյան, Տոմարի պատմություն, Երևան, 1972, էջ 117:

